

Religiózní rysy environmentálních hnutí

ENVIRONMENTALISMUS A NÁBOŽENSTVÍ

Hana Librová

V úvahách o neviditelném náboženství nezapomeňme na environmentalismus. Ve výročí některých politiků, novinářů i akademiků a v očích části veřejnosti má environmentální hnutí religiózní povahu. S ironií, jindy s varovným podtónem bývá označována jako nové pohanství. Článek nabízí jiný pohled, otevírá otázky a naznačuje jejich složitost. Je věnován Bedřichu Moldanovi k 75. narozeninám.

Náboženství jako negativní označení

Religionisté odhadují, že ateismus české společnosti byl vystřídán zájmem o účast na náboženském životě.¹ Přinejmenším je nesporné, že pozdně moderní svět se k náboženství a náboženské víře staví nejen se sobě vlastní tolerancí, ale překvapivě i s respektem a zájmem.² Můžeme však pozorovat zajímavý rozpor: negativní konotace náboženství přetrvávají. Sociolinguvistika by snadno doložila, že bývají obsaženy v označováním, která chtějí zlehčovat, ne-li dehonestovat. Nápadné je to například ve vyjádřeních o environmentálních či ekologických³ hnutích. Chtějí-li politici a žurnalisté zpochybnit jejich aktivity a smysl, chtějí-li je zostudit, označí je jako religiózní.

Už mýtický je posměšný výrok Václava Klause „ekologie není věda, je to náboženství“.⁴ O „zeleném náboženství“ psal ve dvou číslech *Dingiru* v roce 1999 a 2000 Ivan Brezina. Způsobem, který prozrazuje apriorní nevoli, spojil religiózní rysy environmentálních hnutí s jejich společenskou nebezpečností i s údajnou agresivitou.⁵ Také jiní novináři připomínají v souvislosti s environmentálním hnutím ekologickou spiritualitu, New Age, praktiky odvozené z východních mystických tradic a z afrických a indiánských domorodých obřadů. To vše bývá s pejorativním podtextem označeno jako nové pohanství.⁶ Není divu, že značná část veřejnosti pohlíží na ekologické aktivisty nejen jako na rozvraceče pořádku, šplhající na věže Temelína a vládních budov, jako na potíže bránící výstavbě dálnic, ale také jako na účastníky podezřelých náboženských rituálů.

Religiózní rysy – stereotyp a realita

O religiózních, případně parareligiózních rysech environmentálních hnutí píší však

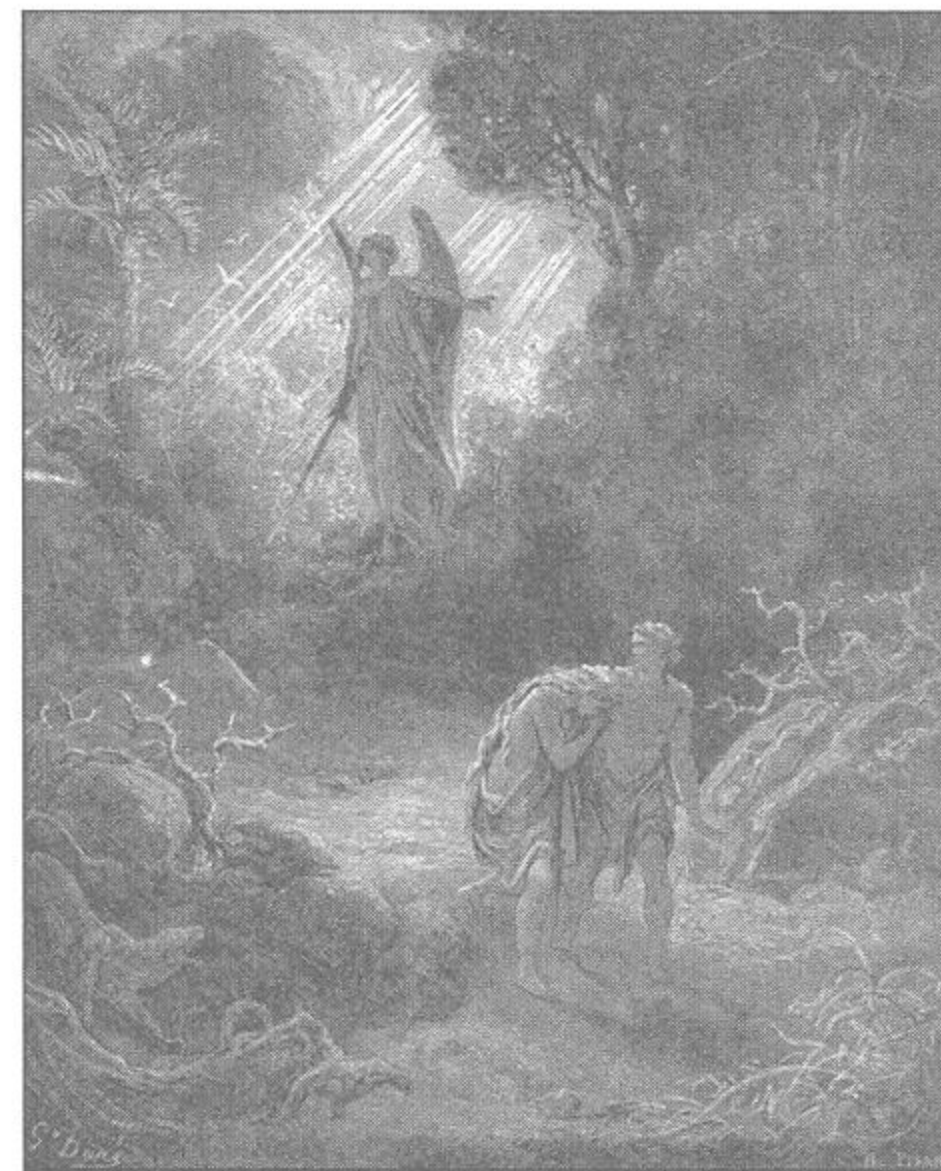
i akademikové. Nahlédněme do brilantních esejů biologa a filozofa Stanislava Komárka.⁷ Jeho texty o environmentalismu překypují ironií a temperamentní fabulací, nedostatkem respektu k empirii. Aniž to zdůvodňuje, i on religiozitu environmentálních hnutí předem chápe jako důvod ke zpochybňování jejich smyslu a jako předmět varování.

Cituji Komárkova slova: „Výrazným rysem náboženské povahy je touha po 'rituální čistotě' – jablko je pesticidem poskvrněno jaksí metafyzicky a prodejny 'ekologicky čistých' potravin mi připomínají košer obchody v New Yorku.“ Jinde čteme: „Ač se ekologická hnutí 'Velké Globální Katastrofy' oficiálně bojí, neoficiálně ji s nadšením očekávají, byť nevědí, odkud a kdy přijde (tak jako kdysi Království Boží).“ - „Máme zde i novou verzi o počátečním rajsém stavu, který byl později lidskými hříchy a nepravostmi porušen až k nepoznání,“ pokračuje Komárek. „U účastníků rozmanitých blokády a protestních akcí“ pozoruje „touhu po mučednictví“. Environmentalismus má prý „naléhavost chiliasmu, křížových tažení či reformace“. Zároveň má podle Komárka, podobně jako podle jiných autorů, environmentalismus „povahu přírodních náboženství, spočívající v adoraci rozmanitých jevů okolního světa a vědomí jejich 'numinózní' síly.“ - „Samozřejmě nenavazuje na křesťanskou či vůbec monoteistickou tradici.“

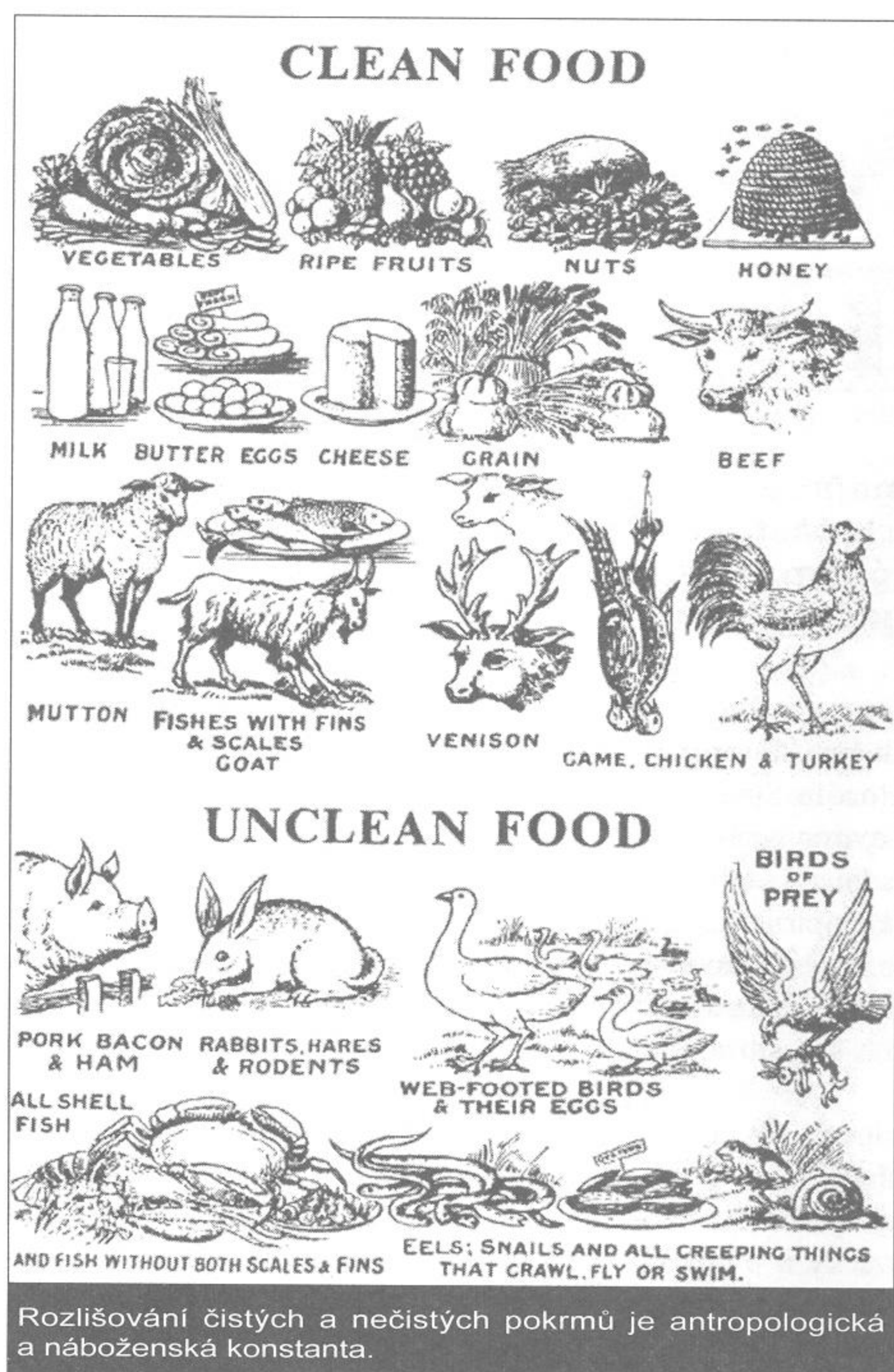
Komárkova charakteristika, jindy výstižná, je v případě environmentalismu chabá, jakoby zkonstruovaná z útržků zastaralých stereotypů. Kdo pozoruje ekologická hnutí bez předpojatosti, nemůže s jeho vtipnými generalizacemi souhlasit. Pokud bylo nadšení pro „ekologicky čisté potraviny“ v environmentálním hnutí přítomno,

postupně ochladlo a není pro ně charakteristické. Dokonce v něm bývá kritizováno jako součást „zeleného konzumerismu“. Kdo poslouchá hovory v prostředí environmentálních hnutí a kdo zná jejich demografickou strukturu, tj. naprostou převahu mladých lidí, matek a otců rodin, nadšené očekávání „Velké Globální Katastrofy“ může vyloučit. A pohled do environmentalistického časopisu „*Sedmá generace*“⁸ snadno přesvědčí o poučenosti autorů, redakční rady i čtenářů; díky textům z oblasti environmentální historie věru nemají o počátečním „rajském stavu“ iluze.

Komárek zkratkovitě přenáší do Česka začátku 21. století obraz radikálních ekologických hnutí utvořených v západních zemích v 70. letech. V roce 2009 provedl Bohuslav Binka výzkum dvou českých relativně radikálních environmentálních hnutí, Hnutí Duha a Nesehnutých.⁹ Z výsledků vyplývá,

Také environmentalisté mají své nostalgie po ráji, jakkoliv jiném. (Gustave Doré, 1832-1883: Vyhnání Adama a Evy z ráje)

že povaha těchto uskupení se zásadně liší od nastíněné charakteristiky Komárkovy. Razance českých environmentálních hnutí 80. a 90. let¹⁰ se vytratila. Ty tam jsou „rozmanité blokády a protestní akce“. Environmentální hnutí se profesionalizují, jejich práce má agenturní, často úřednický charakter. Binka konstatuje „postupný nárůst kooperace se státní mocí“.

Pohanské „adorace rozmanitých jevů okolního světa“, např. rituály takzvané ekologické mystiky, jsou u nás na vyměření. Na soustředěních environmentalistů takzvané novopohanské rituály nevidíme. Pokud zaslechneme šamanské bubnování, pak prostě jako ornament „kulturního programu“. Posluchači netuší, co leží v jeho základu.¹¹

Léta, po která se pohybují jako socioložka mezi environmentalisty, atmosféru religiozity pozorují mimo pochybnost. Určitě bych ji neoznačila jako pohanství. Jednoduše řečeno, mnozí environmentalisté patří mezi hledající křesťany.¹² Ostatně, přinejmenším pro dobrovolné ochránce krajiny a ochránce zvířat, kteří jsou ge-

Jevy a podstata

Většina textů o environmentálních hnutích se zabývá jejich vnějšími projevy. Tento úzký zorný úhel plodným způsobem rozšiřuje americký historik Thomas R. Dunlap. Environmentální hnutí ho zajímá především z hlediska často implicitních myšlenkových a postojových základů.¹⁴ Konstatuje, že environmentalismus má významné náboženské rysy, náboženská je sama jeho podstata. Věnujme se nyní Dunlapovu pohledu; všimněme si podobnosti s některými body Komárkovy charakteristiky na straně jedné, a rozdílu v dikci a interpretaci obou autorů na straně druhé.

Podle Dunlapa je omylem vidět základ environmentálních hnutí v politické dimenzi. Jakkoli environmentalisté argumentují převážně potřebami společnosti, v zásadě se vztahují k univerzu. I když jejich ideologie zdůrazňuje kolektivní povahu a jejich akce mají skupinový charakter, oboje stojí na hlubokém vnitřním postoji individuů, na jejich víře a rozhodnutí. Snaha o „zelený“ životní způsob, o každodenní chování jednotlivce, má morální základ, který

neologickým jádrem environmentalistů, lze odhadovat, že častěji než takzvaná trvalá udržitelnost je jejich primárním motivem základní postoj, „instinkt“ křesťana – soucit a pomoc slabému a znevýhodněnému.¹³

Pro postojovou atmosféru v českých environmentálních hnutích je do značné míry signifikantní již citovaný časopis *Sedmá generace*. Náboženství věnoval v roce 2007 jedno z tématických čísel. Příznačný je už titul čísla – „Příroda na kříži“. Nechejme teď stranou, jak takovou metaforu přijme křesťanský čtenář. Významné je, že redakční rada se tak přihlásila ke křesťanskému pohledu na svět. Doklad o tom přináší i obsah čísla.

se odvozuje od hledání smyslu existence a místa ve světě.¹⁵

Dunlap pokračuje: Zánik divoké přírody chápou environmentalisté jako příznak hlubokého duchovního neladu. Vyjadřují varovná proroctví katastrofy a zároveň slibují pozemský ráj, pokud se proměníme. Charakteristická je víra, že existuje neviditelný řád; naše nejvyšší dobro spočívá v tom, že se mu harmonicky přizpůsobíme. Z takové víry pramení opozice vůči jiné dnešní víře, víře v rozum a vědu jako postačující nástroje poznání světa, vůči ortodoxii vítězství nad přírodou a růstu blahobytu. Z této víry vyvěrá, podle Dunlapa, hloubka a vroucnost environmentalistů k souvěrcům a vášnivý odpor vůči oponentům.

Dunlap s politováním konstatuje, že environmentalisté nejsou ve své většině ochotni náboženskou podstatu svých hnutí nahlédnout. Takový náhled by je mohl přivést k hlubší reflexi ideologie i praktické činnosti. S tím je třeba souhlasit. Před environmentální filozofií a etikou stojí řada otázek, které doposud z velké části zůstaly nepromyšleny. Pro úvahy o religiozitě environmentalismu je významné, že analogické otázky si klade, případně mohla by si klást, teologie:¹⁶

- ♦ Jak řešit rozpor mezi individualismem moderní doby a kolektivismem? (Ideologie environmentálního hnutí deklaruje kolektivismus, ale historicky i psychologicky je zájem o přírodu a její ochranu přírodou dílem individualismu.¹⁷)

- ♦ Má se naše rozhodování řídit konsekvencionalistickým, nebo deontologickým přístupem? (Mají být kritériem našeho chování vůči přírodě jeho praktické důsledky, například pro naše zdraví, pro kvalitu života budoucí generace, nebo mravní příkaz?)¹⁸

- ♦ Je naše chování (vůči přírodě) určeno (biologicky, evolučně, psychologicky), nebo je věcí svobodného rozhodnutí?

- ♦ Je dost vyjasněno, jaký vztah ke světu (přírodě) je možno označit jako konzervativní, jako liberální a jako socialistický?

A ovšem otázka, k níž míří text tohoto článku především:

- ♦ Není v environmentálních souvislostech „novopohanství“ další klamavou negativní nálepkou? Je panteismus opravdu zásadně neslučitelný s pojetím velikosti a krásy přírody jako Stvořitelova díla?¹⁹

Dvě pochybnosti závěrem

Vše, co bylo řečeno v tomto textu, je relativizováno dvěma sociologickými skutečnostmi. Tou první je faktická heterogenita předmětu našich úvah, početnost, tématická

rozmanitost a různá míra radikality environmentálních hnutí jak u nás, tak především v zahraničí. Liší se jejich názvy, organizační struktura a především jejich aktivity. Jsou tak různé, že spolu na první pohled ani nesouvisejí (nebo mohou být dokonce v rozporu). Můžeme myslet na ochránce krajiny, na ochránce (handicapovaných) zvířat, odpůrce jaderné energie, podporovatele chudých prostřednictvím tzv. Fair Trade, na aktivisty spolupracující s občanskými iniciativami proti výstavbě hypermarketů, na odpůrce výstavby dálnic a regulace řek, environmentální osvětaře, parlamentní lobbisty, právníky Ekologického právního servisu a na mnohé další.²⁰ Podobně nepřehledné jsou větve environmentálního myšlení. V tomto textu jsem na naznačenou pestrost látky musela rezignovat, pracovat s jakýmsi zobecněním; případně jsem jako zástupce environmentalistů chápala typ terénního ochránce přírody.

Druhá pochybnost: je možné, že jsem při vši snaze nepodléhat antikvovaným stereotypům přece jen nedocenila vývoj posledních let, postojové zvlažnění environmentálních hnutí. Je pravděpodobné, že výše zmíněný Binkův výzkum ukazuje na něco podstatného: Environmentální hnutí přestává být dílem naivního dobrovolnictví, osobního nasazení a nadšení, ve značné míře se stává pracovní příležitostí. Spontánní terénní aktivismus bývá nahrazován racionálním a pragmatickým institucionálním vyjednáváním, často poradenstvím, vydáváním osvětových tiskovin. Některá z hnutí jsou tak vybavena informacemi, že dokonce bývají označena jako environmentální *think-tank*. Taková proměna může být výsledkem celé řady faktorů.

Určitou roli hraje finanční podpora četných domácích institucí a zejména Evropské unie. Význam zřejmě mají i subtilnější vlivy – celková zvlažnělost doby a často, po letech osobního nasazení, subjektivní pocit marnosti radikálních očekávání i pocit rezignace. V posledních měsících a týdnech se ptám (a netajím se přitom osobní lítostí): kde je přiměřená reakce českých i světových environmentálních hnutí na ekologickou katastrofu v Mexickém zálivu?²¹ Sondy do internetu dovolují vyjádřit hypotézu, že environmentální hnutí si udržují střízlivý nadhled, reagují umírněně, takřkajíc „bez emocí“. Na webových stránkách reagují věcně; chápou tuto děsivou událost především jako další významný argument pro politickou a institucionální podporu neuhlíkové energetiky.

Co z toho plyne pro sdělení tohoto textu? Profesionalizovaná a byrokratizovaná hnutí dokáží v pozdně moderní společnosti jednat s relativní efektivitou. Jejich zvlažnění ovšem znamená ztrátu hloubky postojů, včetně slábnutí religiózních rysů. Obávám se, že pravá chvíle pro spolupráci environmentalistů s křesťany minula, či přinejmenším míjí. Senzitivita environmentálních aktivistů, donedávna dychtivě hledajících spřízněnce, vyprchává.

Poznámky

- 1 „Atheismus a náboženskou indiferencí střídá příklon jak k zavedeným náboženským směrům, tak i k selektivně převzatým motivům různých náboženství,“ konstatuje Ivan O. Štampach. ŠTAMPACH, Ivan, O.: Neviditelná náboženství, *Dingir* 13 (1), 2010, s. 12-14.
- 2 Mediální přijetí nedávné návštěvy Benedikta XVI., o němž trefně píše Jan Jandourek, bylo v tomto ohledu příznačné. JANDOUREK, Jan: Římští katolíci a média, *Dingir* 12 (4), 2009, s. 141-142.
- 3 Netrapme se v tomto textu vyjasňováním pojmů „environmentální“ a „ekologický“. První adjektivum a slova odvozená budeme používat v širokém slova smyslu pro postoj či hnutí mířící k ochraně přírody, bez ohledu na míru jeho radikality. Slovo „ekologický“ a slova odvozená rezervujeme pro spojení s přírodovědnou disciplínou, ekologií. Jinak je výjimečně užijeme ve slovních spojeních, kde jsou již vžitá, např. „ekologická spiritualita“.
- 4 Václav Klaus pronesl ta slova v době, kdy patrně nebyl informován o existenci přírodovědné ekologie; „ekologii“ mínil environmentální hnutí.
- 5 „Míra ideologizace, religionizace a tedy i agresivity jednotlivých zelených skupin je ovšem velmi rozdílná.“ BREZINA, Ivan: Zelené náboženství I., *Dingir* 2 (4), 1999, s. 7.
- 6 Záludné je přímé nebo častěji nepřímé připomenutí, jak podobná je dnešní „ekologická spiritualita“ snahám o ochranu přírody v nacistické Třetí říši.
- 7 KOMÁREK, Stanislav: *Eseje o přírodě, biologii a jiných nepravostech*. Praha: Academia, 2010.
- 8 „*Sedmá generace: společensko-ekologický časopis*“ vydává Hnutí Duha. Jeho rozsáhlejší texty jsou na akademicky obhajitelné úrovni.
- 9 Výsledky výzkumu, interpretované na základě cenného teoretického rámce, publikoval Bohuslav BINKA v knize *Zelený extremismus: ideje a mentalita českých environmentálních hnutí*, Brno, Masarykova univerzita 2010.
- 10 Ve srovnání se zahraničím nebyla ani tehdy výrazná.
- 11 Když jsem se na semináři ekologických vychovatelů, konaném v prostoru Želivského kláštera, pozastavila, že večer je na programu šamanské bubnování, účastníci netušili, co se mi nezdá. V amerických hnutích jsou myšlenkové kořeny náboženských rituálů, například projevů animismu a tzv. ekologie smyslu, přece jen zřetelnější. Ekologická spiritualita a mystika je v Americe doma jak svým historickým vznikem (Ralf Emerson, Henry David Thoreau, John Muir), tak velkým počtem recentních a současných filozofických a filozofujících autorů (David Abram, Theodor Rozsak a mnozí další).
- 12 Rozšířená je představa o antagonismu křesťanství a environmentálních snah. Posílila ji slavná studie Lyna Whita podle které se křesťanství, „nejantropocentričtější náboženství na světě“, významně podílelo na vzniku ekologické krize. WHITE, Lyn: The Historical Roots of Our Ecological Crisis. *Science*, 155, 1967. Nepočítáme-li četné populární texty o „patronovi ekologů“ Františku z Assisi, křesťanství jako možný zdroj ochrany přírody je jenom vzácně předmětem systematického historického bádání. (U nás DROZENOVA, Wendy: Pohled na krajinu v raném křesťanství. In: *Tvář země – krajina domova*. Sborník konference, Lomnice nad Popelkou 2000.) Přitom by bylo možné, ovšem s vědomím rizik zkratů a s respektem k symbolickým obsahům, klást otázku, zda nemá křesťanské myšlení a mystika středověku, nahlížející velkolepost vesmírného celku a důmysl stvořených tvorů (např. Basileios z Caesareje,

sv. Augustin, Bernard z Clairvaux), k některým dnešním proudům ekologického (ekosystémového) pojetí přírody blízko. Malá pozornost byla doposud věnována i vlivu křesťanského myšlení na rodící se ideje ochrany přírody v osvícenství a romantismu.

- 13 Neodarwinisticky orientovaní sociobiologové vidí ochránce přírody jako pošetilce, jednající v rozporu se sobeckým principem chování všeho živého. Srovnej LIBROVÁ, H.: Proč chráníme přírodu. Dvakrát na obranu ochránců přírody. *Vesmír* 2005, č. 3, s. 171-177.
- 14 DUNLAP, Thomas R.: Environmentalism, a Secular Faith. *Environmental Values*, 15, 2006, p. 321-330. Článek je shrnutím myšlenek obsažených v knize DUNLAP, Thomas R.: *Faith in Nature: Environmentalism As Religious Quest*. University Washington Press 2005. V knize se odráží myšlenkový vývoj autora, vzděláním chemika. Jako věřící katolík se pokouší nalézt adekvátní vztah mezi vědou, vírou a závazkem člověka vůči světu přírody.
- 15 Dunlap píše o paralele mezi environmentalistickým důrazem na každodenní životní způsob a protestantským perfekcionismem, spojeným s myšlenkou na individuální spásu.
- 16 Naznačím některé z možných otázek a v závorce uvedu jejich environmentalistickou variantu.
- 17 LIBROVÁ, Hana: Individualizace životního způsobu v environmentální perspektivě. *Sociologický časopis* 46, 2010, č. 1, s. 125-152.
- 18 O' NEILL, John – HOLLAND, Alan – LIGHT, Andrew: *Environmental Values*. London and New York: Routledge 2008.
- 19 Pomineme-li myšlení filozofů – klasiků, přímo nebo nepřímo se k této otázce vztahují filozofické, religionistické a teologické texty Leonarda Boffa, Johna B. Cobba, Eugena Drewermana, Matthewa Foxe, Hanse Künga, Jürgen Moltmanna, Karla Rahnera, Henryka Skolimovského, Teilharda de Chardin a dalších. Z českých autorů připomínám Bohuslava Blažka, Erazima Koháka, Dušana Lužného, Zdeňka Neubauera, Ivana O. Štampacha.
- 20 O systematiku obtížně tříditelných environmentálních ideologií a českých environmentálních hnutí a se pokusil Bohuslav Binka v citované monografii.
- 21 Nečekanou radikalitu zato projevil americký prezident Barak Obama, když vyjádřil analogii s 11. zářím. Václav Bělohorský důsledky ropné katastrofy vidí jako zásadní pro kladení otázek o budoucnosti lidstva. BĚLOHRADSKÝ, Václav: Pět poučení z květnových voleb. *Právo*, 3. července 2010. Představuji si, jak by asi reagovali otcové amerických environmentálních hnutí Henry David Thoreau, Aldo Leopold a vášnivě spirituální milovník oceánů Robinson Jeffers. Ale také teolog Dietrich Bonhoeffer, vnímavý k přírodě i ve zdech vězení.

Prof. RNDr. Hana Librová, CSc., (* 1943) učí na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. Zabývá se sociologickými otázkami environmentálních problémů.

NA PŘÍŠTĚ 4/2010

Svoboda náboženství je pro nás už samozřejmou věcí. Týká se ale dospělých. Oceňují také děti, že se jejich rodiče těší svobodě zvolit si vlastní způsob duchovního života? V tématu příštího čísla časopisu *Dingir*

náboženství a děti

se budeme zabývat i takovými otázkami.